

Statalitatea românească și vechile sale lăcașuri*

Acad. Răzvan Theodorescu

Vicepreședinte al Academiei Române

Acad. Răzvan Theodorescu

Acesta este, cu siguranță, locul cel mai potrivit pentru evocarea sub fresca Ateneului Român, a cti-toriilor de artă și arhitectură care, zugrăvite aici, sunt însoțitoare firești ale efigiilor celor pe care poetul național îi invoca în celebrele versuri: „Rămâneți în umbră sfântă Basarabi și voi Mu-șatini,/ Descălecători de țară, dătători de legi și datini,...”

Scriind și vorbind mai mult în ultima vreme des-pre statalitate ca un element definitiv al istoriei naționale alături de latinitate, despre împrejurarea că aici, în Europa de Sud-Est, doar românii și-au putut

păstra neîntrerupt un stat organizat în secolele Tur-cocrației, am încercat să arăt că o trăsătură esențială a acestei statalități este existența medievală și premodernă a dinastiilor românești, iar una dintre formele predilecte de proclamare eclatantă a impor-tanței acestora sunt cti-toriile princiare concepute ca mausolee de familie¹.

Lăcașuri metropolitane ortodoxe, dar mai ales lăcașuri monastice, acestea au o istorie plină de interes atât în Țara Românească, cât și în Moldova din epoca „întemeierilor de țară” până la cea a fana-rioșilor, iar atitudinea față de înaintașii plecați la

**Cuvânt rostit la sesiunea festivă dedicată Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2019, Ateneul Român)*

Domnul, a căror memorie era păstrată liturgic de obștile monahale, era și la noi cea din întreaga Europă.

Cercetările recente asupra biografiilor domnești², urmărind succesiunea electivă la tron în cadrul celor două dinastii fondatoare, cea a lui Basarab I și cea a lui Bogdan I – respectiv a Basarabilor și a Bogdăneștilor –, în răstimpul scurs între mijlocul secolului al XIV-lea și prima parte a secolului al XVII-lea, cu respectarea criteriului esențial al „osului domnesc” sau, uneori, doar al „sângelui domnesc”, ne arată că principii care erau fii legitimi sau ilegitiimi, deopotrivă, aveau sentimentul limpede al apartenenței la o dinastie sau – precum în spațiul muntean – la o ramură dinastică (Dăneștii sau Drăculeștii). Abia dacă mai este nevoie să adaug aici, ca o simplă paranteză antropologică, faptul că ilegitimitatea nașterii nu a fost nicicând o piedică în vechile succesiuni princiare românești, suficient fiind a aminti că doi dintre cei mai vestiți voievozi s-au aflat într-o asemenea situație: Ștefan cel Mare, fiu nelegitim al lui Bogdan al II-lea, și Mihai Viteazul, fiu nelegitim și postum al lui Pătrașcu cel Bun.

Fie că au fost aleși de boieri și investiți de Poartă, precum cei din veacul al XV-lea, fie că au fost numiți direct de Stambul începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea – momentul 1550 fiind crucial aici, așa cum am încercat să o arăt cu ani buni în urmă pe urma, mereu obligatorie aproape, a lui Nicolae Iorga –, fie că au aparținut familiilor boierești ajunse la tron și pregătite a crea noi dinastii după 1600, fie, în sfârșit, că au fost asimilați, în veacul al XVIII-lea, pașalelor cu două tuiuri, sentimentul dinastic al domnilor noștri a fost o realitate istorică în mentalul aulic românesc, ținând de conștiința stătalității, de la întemeietorii de țară la Mavrocordații și Ghiculeștii veacului fanariot. O privire atentă asupra ctitoriilor principale ale principalilor voievozi munteni și moldoveni ne arată tendința limpede a acestora de a avea locuri de astrucare în locuri de închinăciune pe care le-au ctitorit, urmărind împletirea sentimentului de pietate și a unuia de rugă permanentă – posibilă în primul rând în lăcașuri de mănăstire –, cu perpetuarea memoriei lor și a membrilor familiei lor din care urmau să descindă succesorii în scaunul domnesc. Felul în care demersul ctitoricesc, ba chiar și nuanțe ale actului artistic au reflectat o anume concepție dinastică au fost demonstrate cândva de Emil Lăzărescu într-un studiu dedicat pronaosului

bisericii monastice de la Curtea de Argeș, iar cercetările mele pe același subiect s-au inspirat din lecția neuitatului meu magistru.

Aproape concomitent, geneza statelor românești extracarpătice a implicat principiul medieval european al succesiunii ereditare – foarte curând și electivă – în cazul dinastiei fondatoare, cea a Basarabilor – de la Basarab I până la, pe linie masculină, fiul neîncoronat al lui Nicolae Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul –, cea atât de efemeră a Drăgoșeștilor, urmată de cea a Bogdăneștilor – de la Bogdan I la urmașii lui Alexandru Iliș – așadar, de-a lungul a mai bine de trei sute de ani. Prin preluarea modelului dinastic de către neamuri boierești precum Craioveștii, Cantacuzinii sau Movileștii, de către „oameni noi” levantini cu ascensiuni fulgerătoare ca Vasile Lupu și Gheorghe Duca, de către fanarioți cu înrudiri locale ilustre ca Mavrocordații și Ghiculeștii, acest fenomen propriu – în Sud-Estul european – numai stătalității românești din perioada Turcocrăției s-a prelungit până la așa-numitele „domnii pământene” de după 1821.

O privire paralelă asupra celor două principate ale românilor ne va arăta, de pildă, atât elemente stilistice diferite ale arhitecturilor voievodale, cât și neașteptate similitudini de gândire dinastică de o parte și de alta a Milcovului, precum și evoluții înrudite din veac în veac. Astfel cele două dintâi necropole muntene ce au reflectat opțiuni culturale ale primelor generații basarabești – biserica domnească din Câmpulung și biserica Sf. Nicolae din Curtea de Argeș – indicând orientări romanico-gotice transalpine în domniile unui Basarab Întemeietorul și Nicolae Alexandru, ca și aceea bizantină constantinopolitană cenzurată de corecții occidentale la Vladislav Vlaicu și Radu I, prea ortodocșii cârmuitori așezați în lăcașul metropolitan argeșan, după moda catolică, *in medio ecclesiae* își găseau un paralelism deplin în prima necropolă princiară moldavă cu ecouri de bazilică gotică de la Sfântul Nicolae din Rădăuți unde erau îngropați nu doar maramureșeanul Bogdan și Lațcu, ci și succesorii lor Petru Mușat, Roman I și Ștefan I, primind după un secol cenotafuri puse de descendentul lor la a șasea generație, Ștefan cel Mare.

Semnificativ, la același început de veac XV, se desprindeau din colectivitatea mausoleului princiar în același timp în Țara Românească Mircea cel Bătrân la Cozia, o ctitorie ce avea inovația arhitectonico-liturgică a pronaosului fără ferestre adaptat rugii isihaste și în Moldova, Alexandru cel Bun la

Bistrița unde, de asemenea, se năștea un spațiu de arhitectură specific dinastiei Bogdăneștilor, anume gropnița.

Simboluri dinastice prin excelență, biserica de la Dealu, ctitoria lui Radu cel Mare și necropolă a ramurei Drăculeștilor din care coboară, la a șaptea generație după Mircea cel Bătrân însuși Mihai Viteazul al cărui cap a fost adus, nu întâmplător, aici, și biserica de la Putna unde se află sarcofagul lui Ștefan cel Mare și mormintele membrilor neamului său, dintre care doi, Bogdan al III-lea și Ștefăniță erau direct înrudiți cu Basarabii munteni, și-au creat posteritatea și, uneori, chiar legenda.

Urmează, la început de secol al XVI-lea, biserica monastică de la Curtea de Argeș a lui Neagoe Basarab în al cărei pronaos lărgit s-a creat mausoleul „noilor Basarabi”, deschizând șirul unor ctitorii domnești care, toate, înainte și după 1600, ba chiar și dincolo de 1700, au țintit la același statut de necropole dinastice, imitând, la București, lăcașul neagoean: biserica mănăstirii Sf. Troiță a Mihneștilor – de la Alexandru al II-lea Mircea la Radu Mihnea –, biserica mitropoliei zidită de Constantin Șerban, biserica mănăstirii Cotroceni a lui Șerban Cantacuzino, biserica Sf. Gheorghe Nou a lui Constantin Brâncoveanu replică a Hurezilor din Vâlcea –, biserica mănăstirii Văcărești a lui Nicolae Mavrocordat.

În paralel, Moldova ne oferă același peisaj al unei arhitecturi ecleziale – ba chiar, în unele cazuri, și al unei picturi monumentale – care confirmă o gândire și o voință dinastică, sugerând descendențe înlăuntrul unui neam domnesc.

Cea de a doua ctitorie de la Probota, datorată lui Petru Rareș – principalul urmaș al marelui Ștefan –, cel aici îngropat ca și succesorul său la tron Ștefan Rareș, va sugera arhitectura și împodobirea exterioară cu fresce de la Sucevița, necropola fraților boieri Movilă ajunși la treapta domnească, care știm astăzi că descindeau prin mama lor din vodă Rareș.

Câteva decenii mai târziu, în reședința domnească a Iașilor, celebra ctitorie de la Trei Ierarhi a „marelui Constantin” moldav cu nume de basileu respecta prin plan și structură o tradiție ce contrasta

cu noutatea fațadelor orientalizante. Era aici necropola unui domn a cărui cârmuire avea o dimensiune istorică, tradusă într-un program de refacere a unor monumente ale dinastiei Bogdăneștilor – de care el era complet străin – de la Vaslui, Neamț, Suceava, Bacău, Slatina, Humor, Probota și Putna, program admirabil conjugat cu ideea începuturilor istorice ale Moldovei reflectate în cronici scrise, precum aceea a lui Grigore Ureche. Și tot la Iași, iubitorul de fast Gheorghe Duca, domnul Moldovei și hatman al Ucrainei, își legitima o ascensiune socială rapidă prin biserica mănăstirii Cetățuia care copia integral – dar și cu unele inovații la fațadă – Trei Ierarhii, modelului său voievodal într-un moment de elenizare aulică și unde i-a fost adus trupul de la Liov.

După cum se vede a existat, veacuri de-a rândul, un limbaj al formelor artistice românești care a tradus realități istorice precum cele dinastice, temeuri ale stătalității noastre. Am luat drept exemple ctitorii domnești, dar acestora li se pot adăuga cele cu caracter eclezial aparținând înaltului cler și boierimii, li se pot adăuga conace și palate ilustrând viața și gustul elitelor sociale care au putut dura între hotarele statelor românești, și pe care nu le găsim, de pildă, în Balcanii post bizantine.

Că a existat și mai târziu o conștiință dinastică legată de arhitecturile sacre o arată exemplul Curtii de Argeș, unde principele și regele Carol de Hohenzollern din ramura Sigmaringen care și-a dorit o dinastie națională a hotărât să-și doarmă somnul de veci în vecinătatea mormintelor unor Neagoe Basarab și Radu de la Afumați din ramurile basarabești ale Dăneștilor și Drăculeștilor unite aici într-o posteritate.

Stătalitatea românească își găsea astfel împlinirea într-un ilustru lăcaș, singurul intrat în folclorul național.

Note

¹ Această parte de text este preluată din lucrarea mea *Pe marginea stătalității românești: vechi lăcașuri și vechi dinastii*, Ed. Praxis, 2018, p. 8–12.

² Printre care cea mai solidă rămâne cea a lui Constantin Rezachevici.